

Strankarski pluralizem v konstitucionalni demokraciji

Obnovitev pluralistične konstitucionalne demokracije je očitno boleč proces. Še prav posebej na balkanskem jugu Evrope, na katerem že poprejšnji poizkusi njenega usidranja niso uspeli zapustiti nekih globljih sledi. S kolikšnimi težavami in protislovji poteka proces demokratizacije političnega življenja na naših tleh, nazorno izpričuje za neko državno skupnost dejansko nenavadno dejstvo, da je v nekaterih predelih, v Sloveniji in na Hrvaškem, prek volitev in v strankarskem tekmovanju zmagala obča volja za odpravo boljševeškega enoumja, medtem ko si je v drugih predelih države – v Srbiji in Črni gori – takšno enoumje z volitvami izborilo legitimnost. Seveda je to le horizontalna in poenostavljena prisposoda protislovja, ki je zaznavna tudi znotraj »demokratskega zahoda« Jugoslavije.

Na Hrvaškem je z oblasti sestopila partija komunističnega ideološkega monopola, na oblast pa je prišla po svobodnih volitvah stranka desnega centra. Sprejeta je bila tudi nova ustava in v njenih najpomembnejših določilih lahko razpoznavamo, da se v svojih idejnih iztočnicah opredeljuje za liberalizem. To temeljno izhodišče se izpričuje v ustavnih določilih, ki vzpostavljajo normativno-institucionalni temelj večstrankarske parlamentarne demokracije in ekonomski sistem zasebnolastniškega trga blagovnih proizvajalcev. Vendar bi kazalo za dokončno oceno uresničevanja na ekonomskem in političnem liberalizmu zasnovane konstitucionalne demokracije nujno izpostaviti kritičnemu premisleku vsaj dve kompleksni njeni določilici: prvič, konkretna ustavna določila o organizaciji političnega sistema oblasti, in drugič, dejanske politične odnose med dvema temeljnima subjektoma oblasti, med državljanji in državnimi organi.

V skladu z ustavnimi določili moremo sklepati, da je bil v republiki Hrvaški vzpostavljen sistem oblasti, za katero je značilna poudarjena vloga državnega poglavarja v osebnosti predsednika republike. Oblast je demokratična, ker »izhaja iz ljudstva in pripada ljudstvu« (2. odstavek 1. člena Ustave)¹. Ljudstvo je suvereno, svojo voljo pa izraža na dva načina: »Z izvolitvijo svojih predstavnikov in z neposrednim odločanjem« (3. odstavek 1. člena): V skladu z načeli liberalizma zagotavlja ustava vsem državljanom Republike Hrvaške vse temeljne človekove in državljanske pravice ter svoboščine, njihovo svobodo in osebno avtonomijo. V tem smislu je v ustavi zapisano: »Državljanji Republike Hrvaške imajo vse pravice in svoboščine – ne glede na njihovo raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politično ali drugačno prepričanje, nacionalno ali socialno poreklo, premoženjsko stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj – in glede drugih posebnosti. Pred zakonom so vsi enakopravni« (14. člen Ustave). Ustava celo določa: »Ni mogoče omejevati pravic in svoboščin, za katere je z mednarodnim pravom določeno, da jih ni mogoče omejevati niti tedaj, ko grozi neposredna nevarnost za obstoj države« (3. odstavek 17. člena). Nosilce državne oblasti ustava posebej opozarja: »Kdor pre-

* Dr. Tomislav Jantol, profesor Fakultete za politične vede v Zagrebu.

¹ Citirano po osnutku ustave Republike Hrvaške, ki je bila potem izglasovana brez vsakršnih sprememb, vsaj kar zadeva navedke v našem prispevku.

krši določila te Ustave o temeljnih pravicah in svoboščinah človeka in državljana, je osebno odgovoren in tega ne more opravičevati z nikakršnimi višjimi razlogi« (20. člen).

Politični sistem je zgrajen na načelu delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno (4. člen). Samo po sebi je razumljivo, da je temeljni organ oblasti parlament (sabor Republike Hrvaške) – kot zakonodajni organ predstavnikov ljudstva, ki je bil izbran na splošnih, svobodnih in neposrednih volitvah. Ustavna opredelitev pooblastil parlamenta nas navaja k ugotovitvi, da je imel snovalec ustave pred očmi klasični model predstavniške oblasti. Tudi odločujočo delitev oblasti je opredelil po klasičnem modelu predstavniške oblasti. Tudi za demokracijo temeljno vprašanje – o trojni delitvi oblasti – je v ustavi zapopadeno. Vendar pa se je ustavotvorec odločil za tako imenovani polpredsedniški sistem. V bistvu gre za to, da je bil predsednik Republike Hrvaške v ustavi opredeljen kot »državni poglavar« (96. člen ustave), ki je izvoljen na neposrednih tajnih volitvah, s pooblastili, »da razpisuje volitve v Hrvaški sabor . . . , razpisuje referendum . . . , imenuje in razrešuje dolžnosti predsednika vlade . . . , na predlog predsednika Republike Hrvaške se imenujejo in razrešujejo dolžnosti podpredsedniki in člani vlade . . . ,« itn. Predsednik je tudi » . . . vrhovni poveljnik oboroženih sil Republike Hrvaške (čl. 102). Na predlog vlade in s pristankom njenega predsednika ima tudi pravico, da »razpusti hrvaški sabor« (čl. 106).

Ta določila so pritegnila največ pozornosti laične in strokovne javnosti ter sprožila tudi resnejša soočanja in spopadanja. Največji del opozicije je bil namreč mnenja, da so bila v ustavi predsedniku republike naložena prevelika pooblastila in da je vladajoča stranka, Hrvaška demokratična skupnost (HDZ), ki je bila predlagatelj tako oblikovane ustave, to svojo funkcijo povsem prilagodila osebnosti in ambicijam sedanjega vodje, dr. Franja Tuđmana. Opozicija je mnenja, da bi bil v sedanjih političnih razmerah, torej v komaj začetih procesih demokratizacije, mnogo bolj ustrezen čisti model parlamentarne oblasti, kot pa z ustavo uveljavljeni (pol)predsedniški sistem, ki bi mogel slej ali prej zabresti v avtokratske deviacije, k čemer lahko, kot opozarja opozicija, prispeva tudi dejstvo, da je sedanji predsednik republike hkrati tudi vodja vladajoče stranke, katere poslanci se v saboru ponašajo domala izključno kot glasovalni stroj ter se izogibajo dialogu in kritičnemu soočanju z mnenji opozicije.

S temi opombami seveda posegamo že na drugo, za realno oceno o liberalnem in demokratičnem značaju politične stvarnosti v Republiki Hrvaški pomembno vprašanje: kakšni so dejansko politični odnosi, ki so bili doslej vzpostavljeni? Kratek in preveč poenostavljen odgovor na to vprašanje bi bil gotovo premalo zanesljiv ali pa celo napačen. Dejstvo je, da ima Hrvaška demokratična skupnost (HDZ) v saboru nadpolovično večino svojih poslancev; ta stranka ima v vseh treh zborih skupno 58% poslancev. Ostale stranke tvorijo opozicijo, ki je zelo heterogena. Gre za nekaj strank, ki se med seboj bistveno razlikujejo in imajo le majhno število zastopnikov (od 1–5%). Le Stranka demokratične preнове ima v skupščini 21% poslancev. Vendar je to stranka, ki doživlja očiten osip. Ne tako majhno število njenih predstavnikov je že prešlo pod okrilje drugih strank, posebej v Srb-sko demokratično stranko.

Tu kaže posebej opozoriti na dejstvo, da je sedanje strankarsko življenje in odnos med političnimi silami na Hrvaškem bistveno zaznamovano z razmerami, v katerih so potekale volitve. To so bile namreč prve svobodne demokratične volitve po štirih desetletjih nedotakljivega monopola zveze komunistov; potekale so v razmerah naraščajočega nezadovoljstva, ki sta ga netila obča družbena kriza,

na drugi strani pa grožnje vse bolj agresivnega srbskega imperializma. Najbolj ostre kritike so bile naravnane proti zvezi komunistov, ki je imela absolutni politični monopol, ni pa bila sposobna, da bi očitne družbene probleme razreševala. Zaradi tega so se državljani na volitvah prvenstveno opredeljevali proti dotedanjemu enopartijskemu monopolu; in ker so se opredeljevali po tem splošnem vzorcu, seveda niso izbirali med konkretnimi političnimi programi strank, marveč le glede na razvidnost in prepričljivost njihovih nacionalnih usmeritev. Taka nacionalna naravnost je bila pri hrvaških volivcih najbolj zaznavna v Hrvaški demokratični skupnosti, ki jo je vodil in jo še vodi dr. Tuđman, v njegovi osebnosti, v kateri so volivci razpoznavali domala karizmatično lastnost oz. privlačnosti. Razen tega je treba poudariti, da Hrvaška demokratična skupnost ni bila v pravem pomenu stranka, pač pa gibanje, v katerem se je strnjevalo najbolj ozaveščeno nezadovoljstvo z dotedanjo politiko in ponovno prebujeno hotenje po rešitvi iz njenih močvirij po poti nacionalne samoopredelitve. V tem, v bistvu populističnem gibanju, je bilo interesno združevanje seveda potisnjeno povsem na obrobje.

Po vsem tem moremo ugotoviti, da volitve na Hrvaškem niso bile opredeljevalne za nek natančno izostren strankarski program, marveč so bile nekakšen plebiscit za spremembo oblastnega sistema in za nacionalno samoodločbo v odnosu do »Srboslavije«, v kateri se hrvaška nacionalna samobitnost ni mogla uveljaviti kot enakopravna komponenta. V tej luči je volitve dojemala tudi Hrvaška demokratična skupnost, ki je povsem pravilno ocenila čustva državljanov. Stranka dejansko ni imela nekega konkretnega političnega programa, posebej programa, ki bi vseboval kakršnokoli ekonomsko-socialno vsebino. Stranka se je predstavila le s programom, ki je bil globalno naravnani k radikalni preobrazbi ekonomskega in političnega sistema.

Skladno s tem se je Hrvaška demokratična skupnost, ko je izbojevala oblast, najprej lotila preobražanja dotedanjega sistema »socialističnega samoupravljanja« in vladavine monopartizma. Potem se je v državni upravi, v sistemu javnega obveščanja in v tem podobnih sektorjih družbene organizacije lotila akcije za velike kadrovske spremembe; smoter teh sprememb naj bi bila odprava personalne dediščine boljševiskega enoumja in vzpostavljanje nacionalnemu sestavu prebivalstva ustrežnejših struktur upravljaljskih funkcij, kar velja še posebej za službe, kot je npr. policija.

Pri tem pa se moramo vendarle vprašati, ali je bil s spremembo nosilcev funkcij oblasti in s sprejemom demokratične ustave na Hrvaškem dokončan proces demokratizacije političnega življenja? Mnogo ljudi na Hrvaškem bi na to vprašanje odgovorilo pritrdilno. Vendar, ali je tako mnenje utemeljeno? Do kakšnih sklepov bi prišli, če bi v politološki literaturi definirane določnice demokracije uporabili kot kriterij za oceno vsega, kar je bilo doslej doseženo? Zanimivo bi bilo npr. odgovoriti na vprašanje, ali so dosedanje spremembe v političnem življenju na Hrvaškem dosegle raven Schumpetrove definicije demokracije kot neke metode vladavine; koliko jih je mogoče verificirati z bistvenimi oznakami sistema Johna Deweya, za katerega pomeni demokracija mnogo več kot zgolj politično formo in metodo vladavine, namreč, da je najboljšo sredstvo za uresničevanje najvišjih vrednot življenja; in koliko so se te spremembe približale demokraciji kot sistemu, v katerem je možno realne človekove potrebe uresničevati po poti participacije, sodelovanja ljudi – kot to poudarja Jürgen Habermas?

Za demokratično naravnost politike so odločilne ustavno opredeljene pravice in svoboščine državljanov, potem način volitev nosilcev oblastnih funkcij, pravne omejitve in nadzor nad izvajanjem njihovih pooblastil, hkrati pa tudi javnost

odločanja, avtonomija in svoboda izražanja javnega mnenja. V takšni demokraciji se vzpostavlja vladavina javnega razuma. To je demokracija dialoga. Njena bistvena lastnost je upoštevanje drugačnih stališč in podrejanje vsakršnih stališč moči argumentov.

Ena od temeljnih predpostavk za uresničevanje take demokracije je v tem, da državljani sprejmejo tej dialoški interakciji ustrezen vzorec političnega ponašanja. Vendar pa to ne sodi v domeno normativno-institucionalnih sprememb niti državnih odlokov, marveč v dolgotrajni proces zorenja politične kulture.

Dokler se taka kultura ne razvije in se demokratični sistem ne stabilizira, je politično življenje venomer izpostavljeno tudi tendencam k restavraciji starega vzorca enopartijskega monopola. K temu seveda prispeva tudi triumfalistično ponašanje nekaterih nosilcev oblastnih funkcij iz vrst vladajoče stranke. Ti očitno razumejo izbojevano oblast kot plen, ki so si ga prisvojili v težkem boju z nasprotnikom, ki ga je treba uničiti. Da taki nazori niso nikakršna redkost, dokazujejo tudi večkrat ponovljene izjave voditelja vladajoče stranke, da je bil iz oblasti izločen »protinaradni režim«. Ali se v takih oznakah ne zarisujejo napovedi o nekakšni novi zgodovinski vlogi vladajoče stranke? Iz dosedanjih izkušenj s tako imenovano »revolucionarno legitimnostjo« smo se poučili, da so se za uresničevanje »zgodovinske vloge« lahko uporabljala tudi sredstva, ki so povsem v nasprotju z demokratično politiko.

Zdi se, da bi šele nova volilna sprememba oblasti, morda šele nekaj naslednjih takih sprememb – nosilce oblastnih funkcij poučila, da nima nihče med njimi neke posebne zgodovinske vloge, marveč samo časovno omejen mandat za uresničevanje empirično razpoznavnih občnih interesov državljanov. Prav tako nas izkustva demokracije navajajo k sklepu, da so porazi na volitvah oz. nevarnost takih porazov edina učinkovita obramba pred infekcijo tako imenovanega političnega monopolizma, ki lahko okuži nosilce oblastnih funkcij, še posebej pa tiste, ki prihajajo na oblast po razpadu dolgotrajnega avtoritativizma.

Toda: če je za nosilce oblastnih funkcij praksa avtoritarnosti sama po sebi umevna, je takšen sindrom težje pojasniti, ko gre za množice državljanov. Vendar je zaznaven tudi na tej ravni: spoznavamo ga npr. v njihovem odnosu do novih nosilcev oblastnih funkcij: od njih, kakor nekdanj, pričakujejo edinole navodila, ki so jih pripravljene bolj ali manj poslušno izpolnjevati. Očitno je, da je dolgoletno avtoritarno razmerje oblasti do državljanov zapustilo v njihovi zavesti globoke sledi, nekakšno podaniško miselnost. Preprosteje povedano: državljani novo oblast podoživljajo še vedno tako, kot so nekdanjo in se temu ustrezno nasproti njej tudi ponašajo. Tudi zanje je torej potrebno, da doživijo vsaj nekaj zamenjav v strankarski oblasti, da bi lahko svoj odnos do te oblasti in do vladajoče stranke doživljali kot od njih pooblaščenega začasnega nosilca državnih funkcij, ki ima le omejena pooblastila, katerih uporabo smejo in morajo nadzorovati in o njih izrehati kritične presoje.

Po teh razmišljanjih moremo ugotoviti, da se je z nedavno zamenjavo oblasti in s formiranjem razpoznavne strankarske diferenciacije šele odprl proces demokratizacije političnega življenja na Hrvaškem; dokončanje tega procesa pa predstavlja ne le utemeljevanje oz. dokazovanje prilagojenosti strankarskih organizacij (in njihovih političnih programov) v odnosu do realnih družbenih interesov, pač pa tudi to, da se državljani navzamejo duha demokratičnega strankarskega pluralizma in da se v skladu z njim tudi ustrezno politično ponašajo. Priznavanje tega modela je vsekakor tesno povezano z razvojem demokratične politične kulture, v kateri njeni akterji – navkljub še vedno prevladujočem sindromu avtoritarizma

– upoštevajo splošno sprejete norme političnega obnašanja ter priznavajo pravico do različnih mnenj in odločilno moč argumentov. Dodajmo k temu še to, da razvoj takšne demokratične politične kulture ni povsem neodvisen od načina proizvodnje materialnih pogojev družbenega življenja.

Politična demokracija predpostavlja tržno gospodarstvo. Seveda je možno na podlagi tržne ekonomije vzpostaviti tudi nedemokratično formo oblasti (seveda samo začasno) – vendar pa demokratičnih odnosov do oblasti ni mogoče vzpostavljati v razmerah netržne proizvodnje. V tej luči je treba vsekakor ponovno razmišljati o ne tako nepomembni težnji, da bi se namesto dosedanjega »samoupravnega« etatizma vzpostavila nova oblika – državna ekonomija. S takšno prelevitvijo bi bil namreč bistveno otežkočen proces demokratizacije političnega življenja, torej proces, ki je tudi sicer podvržen mnogoterim preprekam in zaustavitvam. Kar pa zadeva razvoj demokratične politične kulture, moramo opomniti, da jo tržna blagovna proizvodnja stimulira v več pogledih. Tržišče namreč ni le stičišče blagovnih proizvajalcev, marveč je tudi medij interakcij, v katerih se udeleženci privajajo na pravi občutek za mero in odgovornost v pogledu lastnih postopkov oz. ravnanj; tržišče razvija zavest o pravici do avtonomnosti in različnosti, spodbuja pa tudi sporazumevanje o skupnih pravilih ponašanja ter priznavanje neke racionalne avtoritete, ki objektivno razsoja in pravično odmerja nagrade in kazni. Kako daleč je poprečni udeleženec političnega procesa pri nas še vedno od take politične kulture, ki predpostavlja resnično demokracijo, izpričuje prav netoleranten odnos do različnosti mišljenj: različnost misli se preprosto ocenjuje kot ideološki odklon, ne pa kot naravni produkt različnosti nazorov; ta različnost je obremenjena z nekakšno sumljivo simbolno konstrukcijo, ki se prekriva z nečastnimi nameni, ki da ne sodijo v zvrst legitimnih sodb v procesu kolektivnega presojanja. V taki duhovni atmosferi zadobiva tudi sam pojem mnenja drugačno konotacijo; to ni več le oznaka za duhovno opredeljenost slehernika, kakršnakoli je, pač pa je tudi že njena vrednostna presoja in tudi obsodba. Pravico do pravovernosti misli dobivajo po tej logiki samo tisti nazori, ki izpovedujejo stališča, ki so »naša« ali pa so vsaj zelo blizu »našim«. To so tudi sicer lastnosti ideološke zavesti.

Če se doslej nanizane lastnosti aplicirajo na dominantno strukturo javne zavesti, potem bi mogli ugotoviti, da se dezideologizacija pravzaprav še ni začela. In če je stanje tako, potem je proces izteka demokratizacije političnega življenja pri nas še zelo daleč. Seveda se tudi najdaljša pot začenja s prvim korakom, vendar se z njim ne more končati. Ostvarjanje demokracije ne prinaša in ne predpisuje nikakršen avtomatizem objektivnih procesov, pač pa le prizadevanje tistih, ki bi hoteli v demokraciji živeti. In to ne le prizadevanja političnih prvakov skupnosti, pač pa tudi in predvsem prizadevanja državljanov, torej tistih, ki niso izpostavljeni skušnjavam monopoliziranja oblasti, kot se to dogaja z nosilci oblastnih funkcij. V še premalo dezideologizirani javni zavesti se takšna teoretsko kritična razmišljanja še vedno najpogosteje označujejo za poizkus delegitimiranja nove oblasti. To velja zlasti za aktualne razmere, ko je Hrvaška (in seveda med drugim tudi Slovenija) izpostavljena močnem pritisku političnih in vojaških sil boljševiske restavracije in velikosrbskega imperializma. Gre za očitke, da kritična odzivanja na sedanje politično stanje slabijo nacionalne moči odpora. Zdi se mi, da gre v tem primeru za povsem nekaj drugega: moč neke nacije ni odvisna samo od disciplinirane strnjivosti njenih vrst, marveč predvsem od demokratičnih kvalitet njenega političnega življenja.

Kritični dialog je namreč pogoj demokracije in je branik pred nedemokratičnimi težnjami, katerim je izpostavljena sleherni oblast in vsaka politična skupnost.

Te splošne teoretske določnice o demokraciji imajo za Hrvaško in njeno strankarsko življenje povsem praktičen pomen. Opozicija občuti pritisk odgovornosti in se seveda sprašuje, ali ima sploh pravico do kritike napak vlade v razmerah, ki terjajo strnjeno vrst zaradi groženj od zunaj. Nekatere opozicijske stranke za zdaj uspešno iščejo izhod iz te dileme: odločno zagovarjajo obrambo suverenosti in demokratično ureditev Republike Hrvaške, vendar pa se hkrati ne odrekujejo tudi kritiki vlade zaradi njenih napačnih potez v vsakdanji politiki, posebej v tistih vidikih njene politike, ki zadevajo ustvarjanje pogojev za ekonomski razvoj socialno pravične družbe. Kljub temu pa se večina opozicijskih strank – skladno s političnimi prioritetami nove demokratične Hrvaške, ki se v tem trenutku nanašajo na odpravljanje ostankov socialistične ureditve in na vzpostavljanje globalnega sistema tržne ekonomije in večstrankarskega predstavnškega sistema oblasti – ne zaganjajo preveč bojevito v ekonomsko-socialna vprašanja družbenega življenja. Verjetno bo o teh vprašanjih prišlo do resnejše razprave po tem, ko bo sprejeta takšna ali drugačna odločitev o usodi jugoslovanske državne skupnosti. Ko bodo prišli na prvo mesto dnevnih redov ekonomsko-socialni problemi, se bo po vsej verjetnosti začel tudi proces preoblikovanja mreže strank, in to seveda v skladu s politično artikulacijo realnih družbenih interesov volivcev, na katerih voljo in podporo se stranke sklicujejo.

Vse kaže tako, da je sedanja strankarska struktura le začasna. Izoblikovala se je domala povsem stihijno v kratkem času pred volitvami, tako da sta na profile strank (na njihove programe, organizacijske strukture in oblike javne prezentacije) v bistvu bolj vplivala znanje in sposobnost njihovih ustanoviteljev, kot pa strankarsko izostreni interesi, ideje, stališča in pojmovanje volivcev. Poglavitni temelj njihovega profiliranja je bil odločilno zaznamovan z obćim nezadovoljstvom z dotedanjo politiko boljševiskega enoumja. Opoziciji je bilo treba to nezadovoljstvo le kanalizirati v svoje politične programe. To je tudi storila in to zelo uspešno.

Za dotlej vladajočo »levico« pa ta problem ni bil tako enostaven. Njena možna prihodnost je bila le v tem, da se odreče boljševiski dediščini in se radikalno demokratično preoblikuje. To je seveda tudi poizkusila; vendar v tem prizadevanju ni bila dovolj prepričljiva in seveda tudi ni mogla biti – vsled mnogoterih zgreškov v družbenem razvoju v njeni dolgoletni monopolni vladavini. V tem pogledu je imela »desnica« v volivni tekmi apriorne šanse. Relativno veliko število glasov, ki jih je dobila ZK-Stranka družbene prenove, je bila bolj posledica inercije in strahu pred negotovostjo, kot pa rezultat pozitivnega opredeljevanja za njen politični program. Po volitvah je nemajhno število poslancev, izvoljenih na njeni strankarski listi, »preskočilo« v druge stranke ali pa so postali pasivni, opazne pa so tudi preusmeritve v vrstah njenih volivcev. Očitno je, da ta stranka, takšna kot je danes, nima obetavne prihodnosti.

Verjetno zaradi enakih razlogov – zaradi slabih izkušenj z dosedanjo levico – tudi nova levica v podobi socialdemokratov ni doživela promocije, zadovoljiti se je morala z zelo majhnim številom privržencev.

Toda, kako pojasniti to, da tudi mnogotere »desne« opozicijske ponudbe niso razcepile glasovalne volje volivcev in da jih je odločno večinsko pritegnila Hrvaška demokratična skupnost? Poleg povsem razvidnega antiboljševiškega, nacionalno naravnane in karizmatičnega naboja v njenem vodstvu velja omeniti še odlično organizacijo volivnih nastopanj. Vendar pa se bo tudi Hrvaška demokratična skupnost, ki je, kot smo že poudarili, bolj gibanje kot pa stranka, verjetno kaj kmalu soočila s pojavom številnih protislovij v lastnih vrstah. S stabilizacijo političnih razmer in s postopnim prodiranjem ekonomsko-socialnih problemov v ospre-

dje politične pozornosti se bodo tako pred Hrvaško demokratično skupnostjo kot tudi pred drugimi strankami pojavile nove okoliščine, do katerih se bodo morali opredeljevati le po lastnih merilih.

Po vsem doslej povedanem moremo o sedanji strukturi strank na Hrvaškem – kar velja verjetno tudi za druge predele Jugoslavije – govoriti le o kot začasnem stanju. Sicer pa nas tudi pojav nove velike stranke, Hrvaške narodne stranke, z vsem njenim programom, ki postaja vse bolj privlačen, navaja k prej izrečeni trditvi o prehodnem stanju strankarske strukture po prvih povojnih svobodnih volitvah.